

FEHÉR Viktor

Pécsi Tudományegyetem, BTK
Néprajz-Kulturális Antropológiai Tanszék
Interdiszciplináris Doktori Iskola
Néprajz – Kulturális Antropológia Doktori Program
fehvik@gmail.com

HÍD JELEN ÉS MŰLT SZAKADÉKA KÖZÉ

(Szilágyi Mária–Anica Draganić: *Domeniul de la Jimbolia. Moșia din Banat a familiei Csekonics = A Zsombolyai uradalom. A Csekonicsok bánsági nagybirtoka = Das Landgut von Hatzfeld. Banater Grossgrundbesitz der Familie Csekonics. [Székesfehérvár], Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára, 2016. 329.)*

A háromnyelvű kiadvány fülszövegében a következő rövid, magyar nyelvű ismertető szerepel: „A könyv a híres Csekonicsok örökségét tárja elénk. Felidéz egy elfeledett, misztikus világot, amely legtöbbször már csak az emlékezetben létezik. A romantikus árnyakkal átszótt, sokszor melankólikus hangvételű könyv Bánát történetét hivatott gazdagítani, ennek a mesés, de ugyanakkor rideg vidéknek állít újabb emléket.” Szerzője a kötet egyik recenzense, Milan Micić, történész, Bánát XX. századi betelepítéseinek jeles kutatója. A magyar ajkú olvasóközönség számára meghatározó bemutatáson túl a fülszövegben találkozunk egy román és egy német nyelvű ismertetővel is, előbbi Máté Zsolt, nyugalmazott budapesti építész, a kötet második recenzensének tollából született, míg az utóbbi Brenner János, egyetemi tanár (BME), a Magyar Urbanisztikai Társaság és a kiadvány Tudományos bizottsági tagjának írása. A terjedelmét tekintve is súlyos könyv kézbevételekor a fülszövegek mellett a háromnyelvű kötet cím is jelzi, hogy egy igen kivételes feladatra vállalkozott a szerzőpáros. Korábbi kiadványuk¹ második, bővített kiadását tarthatja kezében az olvasó. Jelen munka

1 Szilágyi Mária – Anica Tufegdžić: *Zaboravljeno nasleđe. Graditeljsko nasleđe imanja Žombolj porodice Čekonjić = Elfeledett örökség. A Csekonics család zsombolyai uradalmának épített öröksége = Vergessenes Erbe. Das Bauerbe des Csekonics-Gutes in Hatzfeld. Novi Sad, Fakultet tehničkih nauka, 2014.*

a Csekonics család történetét és az egykori uradalmat kívánja bemutatni. Azt a területet, ahol a XIX. század végén olyan korszerű gazdálkodás folyt, hogy Nyugat-Európa országai számára is példaként szolgált. A könyv kitér a vidék épített örökségének leírására is, ami fizikai, düledező formájában még megtekinthető, illetve az emlékezet és a levéltári dokumentumok, tervtári források szintjén rekonstruálható. A szerzőpáros, mint írják, tevékenysége nemes célt szolgál, hiszen az „örökség feltérképezése, felújítása, újrahasznosítása és műemléki védelem alá helyezése jelentős előrelépést jelentene a Bánság kultúrájának megőrzésében...” (12), s ezek megvalósításához kívánnak maguk is hozzájárulni munkájukkal.² A több mint háromszáz oldalas, fényképekkel, térképekkel és egyéb dokumentumokkal ellátott kötetet egy kísérőkiadvány, a *Csekonicsok öröksége* katalógus egészíti ki, amely a család zombolyai uradalmának épített örökségét foglalja össze, s 2016-ban, a kutatáshoz kapcsolt kiállítás keretében mutatták be Zombolyán, a település fennállásának 250. évfordulójára rendezett ünnepségen.

Szilágyi Mária az Újvidéki Egyetem Műszaki Tudományok Kara Építészeti és Városrendezési Tanszékének doktorjelöltje, míg szerzőtársa, az időközben nevet változtató Anica Draganić ugyanazon intézmény munkatársa, egyetemi docens. Építészek, akiknek kutatási témái – Bánság falvainak építészete és a falvak szerkezete, a vajdasági sörgyarak építészete, ipari örökség – kiválóan ötvözik azt a tudományos érdeklődési irányt, amely közös kiadványukban fizikai formát öltött. Kutatásaik elsődleges forrása a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára, ahová a második világháború után Csekonics Sándor egykori alkalmazottjainak közreműködésével került be a Csekonics-anyag, miután a Magyarországra áttelepült nemesi családot elhurcolták. De gyűjtések történtek a Vajdasági Levéltárban, Budapest Főváros Levéltárában, a Nagybecskerek-i Történelmi Levéltárban, a MÁV. Zrt. Központi Archivum Tervtárában, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában és további kutatóhelyeken (l. 322). A dokumentumok ismerete által teljes kép nyílt a XVIII. század végétől a XX. század elejéig fennálló zombolyai uradalom életére, kinézetére, gazdálkodási rendszerére, szellemi és épített örökségére, de a Csekonics család magánéletére is. Ugyanakkor a kötet végén megjelenő gazdag, magyar, szerb, német és angol nyelvű irodalom- és sajtójegyzék, továbbá az internetes források közlése

2 A szerzőpáros kiadványok megjelentetésén és kiállítások rendezésén túl a vidék turisztikai jelentősége növelésének a megvalósítására is javaslatot tesz az *Utószó*ban. Úgy vélik, hogy egy megfelelő örökséggazdálkodási stratégia segítségével a különböző tipológiához tartozó épületek egy kulturális útvonal részei lehetnének, amely által az oda érkezők megismerhetnék a Csekonicsokat és tevékenységüket egy uradalmi gazdálkodási- és életmodell bemutatásán keresztül, amely segítségével az egész XIX. századi bánsági életvitelt láttathatnák (264–265.).

is szervesen illeszkedik a föltárt anyaghoz, amelynek további gyarapodását a kilenc adatszolgáltató megnyilatkozása teszi eredményesebbé. Utóbbiról azonban meg kell jegyezni, hogy a vezeték- és utónevek közlésén túl relevánsnak tűnt volna, egyéb adatok lejegyzése mellett, az adatszolgáltatók életkorának és lakhelyének a feltüntetése, de a Csekonics családdal való kapcsolatuk közlése is, hisz ennek hiányában további információkra, csupán a tematikus megszólalásokból következtethetünk.

A kiadvány három nagy szerkezeti egységből áll. Az első részben a Csekonicsokra vonatkozó családtörténeti kutatások kaptak helyet, a másodikban a zombolyai uradalomról kapunk egy átfogó képet, míg a harmadik rész a nagybirtok széthullásának korszakát és okait járja körül különös figyelmet fordítva az uradalom épített örökségének fennállására és pusztulására.

Bánság (Bánát) a Maros, a Tisza, a Duna és az erdélyi hegyek által közrefogott, a honfoglalás korától kezdve magyarlakta vidék, amely az 1876–1918 közötti időszakban a Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyékhez tartozó területeket foglalja magába (KÓSA–FILEP, 1978, 63). Az oszmán fenyegetések hatására megindult a vidék elnéptelenedése, a magyar lakosság elpusztult vagy elmenekült, Temesvár 1552-es eleste után pedig a gazdag és termékeny mezőgazdasági terület teljesen elvadult. Temes megyében harminc vár, huszonkét város és kilencszázkilencven helység, Torontál megyében pedig egy vár, négy város, ötvenkét helység és száztizenhét község pusztult el, s a török kiűzése után csupán harminchét félig lakott községet találtak (PAPP, 1997, 309). A bécsi kormány a vidéket kincstári tulajdonná nyilvánította, és Temesi Bánság néven katonailag Bécsből irányította, s elkezdődött a római katolikus német telepések betelepítése, de az 1763. évi Mária Terézia-féle benépesítési törvény szankciói alapján olasz, spanyol és francia telepések is érkeztek, majd szerbek, bolgárok és románok is. A magyarok letelepítését a földesurak szervezték, miután 1778-ban Bánát közigazgatásilag visszakerült Magyarországhoz (KÓSA–FILEP, 1978, 64–65). Szilágyi Mária és Anica Draganić a horvát származású Csekonics család történetét a kiadvány családtörténeti összefoglalójában a XVI. századig, Magyarországon való letelepedésükig vezeti vissza. Felemelkedésük idejét pedig a XVIII. századra teszik, amikor Csekonics Pál ügyvédnek Mária Terézia 1753-ban érdemeiért nemesi címet adományozott. A nagy tekintélyre szert tevő bárónak Vas vármegyében voltak birtokai, tagja volt Kőszeg szabad királyi város belső tanácsának, és városi ingatlanokkal is rendelkezett. Két fia született, melyek közül az idősebb, József volt az, aki 1790-ben bérbe vette a zombolyai birtokot, nagyszámú magyart telepített Bánátba, és lefektette a Csekonics uradalom alapjait. A Csekonics-családfa bemutatása Csekonics Pál születésétől, 1719-től Csekonics Margit Károlyi Istvánnal között házasságáig, majd 1936-os haláláig

követhető nyomon a kötetben. A hangsúly az uradalom igazgatóinak és leszármazottainak, továbbá a családnév továbbörökítőinek bemutatására helyeződött, ahogyan a következő szerkezeti egységben is, melyben a neves családtagokról olvashatunk. Megismerhetjük Csekonics Józsefnek, a birtokalapítónak a tevékenységét, a Monarchia lótenyésztésének az előmozdításában játszott szerepét, másodszülött fiát, Jánost, aki a budapesti jogi tanulmányai mellett itáliai és angliai tanulmányutakon vett részt, melyek hatására eredményes reformokat integrált Bánát mezőgazdaságába, s mindezekén túl Temes vármegye táblabírója is volt. Az ő erőfeszítései nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a Bánság a XIX–XX. század fordulóján (Bácskával együtt) az Osztrák–Magyar Monarchia éléstárává váljon. A két régió mezőgazdasága a szemes terményre, a búzára és kukoricára épült, és a XX. század első évtizedére a szántóföldek aránya a hetven százalékot is meghaladta (BORSOS, 2011, 258). A kötetből megismerhetjük Csekonics János fiát, Endrét, „a legnagyobb Csekonicsot” is, aki politikusként, vasútigazgatóként tűnt ki, illetve a vadásztársaság, a biztosítótársaság és a Magyarországi Vöröskereszt Egyesület elnökeként növelte a család jó hírét. Majd a felsorolást az utolsó zombolyai gróf, Csekonics Sándor és fia, a Portugáliába emigrált Csekonics Endre életrajzi adatainak bemutatása zárja. Csekonics Endre két kötetben írta meg visszaemlékezéseit 1992-ben bekövetkezett halála előtt. A neves Csekonicsok egyetlen híres nőalakja Csekonics Jánosné Liptay Leona, aki az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc idején tűnt ki, mint honleány, segédkezett a nemzetőrség toborzásában, majd börtönbe is került emiatt. Vörösmarty Mihály költeménybe foglalta a történetet, de a helyi lapok is cikkeztek az eseményről: „A nagybecskereki rendőrségre magyar menyecskének öltözve vonult be, hajában nemzeti színű pántlikával” (36). A fejezetet egy szűkszavú heraldikai írás zárja a Csekonics család címereiről.

A második nagyobb egység bevezető szakaszában a zombolyai uradalom történeti összefoglalása olvasható, amit a korábbi fejezet családfa-közléséhez hasonló dokumentálással a zombolyai uradalom idővonala követ az 1790-es bérbevételtől a zombolyai birtok végleges elvesztéséig, 1945-ig. A szerzőpáros, építészek lévén, a feltüntetett évszámokat, a betelepülésekkel és uradalmi igazgatással kapcsolatos feljegyzéseken túl, a jelentősebb építkezések bemutatásával egészíti ki. Innen ismerjük meg a csőszteleki imaház, a belső kastély, a németcsernyei és a magyarcsernyeai római katolikus templom, az Ybl Miklós tervezte Csító-kastély és sok egyéb épített örökség felemelésének idejét és körülményeit. Ezt követően külön alfejezetekben olvashatunk az uradalom területén létrejött falvak, birtokigazgatási központok, úrilakok, egyházi épületek, az uradalmi vasúthálózat és a vasúti megállók építési körülményeiről és funkciójáról.

A Csekoniccs család zsombolyai uradalomalapítása idején elsődleges célként a vidék betelepítését szorgalmazta, hiszen akkoriban csupán két falu, Zsombolya és Szerbcsernye egy része létezett középkori, szabályos szerkezettel rendelkező település formájában. Ezek a települések a török kort is túléltek, s valószínűsíthetően a már említett félig lakott községek közé tartoztak. Az uradalom követte Mária Terézia betelepítési utasításait, szabályos utcaszervezetek, tűzvédelmet szolgáló széles utcák és egyforma, alföldi típusú házak jöttek létre. Az így létesült, elsődlegesen betelepített falvak Németcsernye, Magyarcsernye és Csősztelek voltak, amelyek lakóinak később lehetőségük nyílt házhelyeik, udvaraik, belső kertjük és külső szőlőskertjük megváltására. A majorok az uradalom birtokigazgatásának mikroközpontjai voltak iskolával, üzletekkel, kocsmákkal, cselédlakásokkal, s több, mint ötvenfős állandó lakossággal. Némely helyeken a mezőgazdaságra, az állattenyésztésre szakosodott a közösség, míg másutt a műhelyek és feldolgozóüzemek domináltak az uradalom területén, ahol a majorok leggyakrabban az uradalmi családtagok nevét viselték. A kiadványban olvashatunk a Júliamajorról, a Konstancimajorról, Bozítópusztáról, s a felsorolás szintjén még további tizen-nyolc birtokigazgatási központ említődik. Az úrilakok közül a zsombolyai téli kastély, a Csító-kastély és a Roggendorf-kastély, míg az egyházi épületek közül a zsombolyai Szent Vendel-templom, a németcsernyei Szent József-templom, a magyarcsernyei Szent Ágota-templom és a ma már nem létező csőszteleki Nepomuki Szent János-templom számba vételére vállalkozott a két szerző. A fejezet zárásaként pedig az uradalom területén létrejött helyi érdekű vasútvonal mentén építetett megállókról olvashatunk, amely téma azóta, további vizsgálódások után, kiállítás és kötetformát öltve Bánáti kisvasút néven vált ismertté.

Szilágyi Mária és Anica Draganić a záró, *A nagy háború és a zsombolyai uradalom* című fejezetben az első világháború utáni birtokviszonyok átalakulását mutatja be, különös figyelmet fordítva a Csekoniccsok és a zsombolyai uradalom épített örökségének sorsára. Bánátban kilencven uradalom létezett, melyeknek több, mint ezer kataszteri holdat tettek ki a birtokaik, az agrárreform viszont minden olyan uradalmat érintett, melynek területe több mint kétszáz kataszteri hold volt, s ekképpen a nagybirtokosok földterületei jelentették a legnagyobb fogást a kisajátítás szempontjából. Annak ellenére, hogy a bánáti gazdák már 1919-ben panaszt emeltek a kormányelnöknél a földosztások miatt, ügyükben számukra kedvező előrelépés nem született, sőt, tovább csönkítetták vagyonukat. Csekoniccs Endrétől 30.637 kataszteri holdat vettek el, s 1.635 hold maradt a családnak. Ugyanakkor például az orosz-lamosi Battyhány-birtok 8.598 kataszteri holdját mind elvesztették, s a többi nagybirtokos földterületeivel együtt a háború önkéntes katonáinak, a kolonistáknak és a szerb földnélküli parasztnak adták (222). A zsombolyai uradalom sorsát további kedvezőtlen ségek

árnyékolták be. Az 1924-es határkiigazítás köveztében az uradalmi központ, Zsombolya a Román Királysághoz került, míg a gazdaság többi része a Szerb – Horvát – Szlovén Királysághoz. A földterületeken túl az épületállományokat is lefoglalták (a Csekonics-mauzóleumot és környékét, a két kastélyt, a majorokban lévő ingatlanokat) és kényszerkezelés alá vették. Ingóságokat is rekviráltak, a gazdag családi könyvtár teljes gyűjteményét elárverezték. A szerzőpáros kisebb egységekre bontva mutatja be a kastélyok és birtokigazgatási központok sorsának alakulását, majd részletesen ismerteti a második világháború utáni bánáti állapotokat és az uradalom sorsát, melynek megmaradt részét a szocializmus felépítésének a szolgálatába állították.

A kiadvány forrásértékét nagymértékben megnöveli a szövegbe illesztett gazdag képanyag, a kéziratos dokumentumok, személyes levelezések darabjai, amelyek által hiteles betekintést nyerhetünk a Csekonics család sorsának alakulásába. A fejezetek tematikus bejegyzéseihez kapcsolódva korabeli gyászjelentések – például a Magyar Vöröskereszt Egyleté Csekonics Endre halálhírére –, festmények reprodukciói, uradalmi kiadványok, hirdetésmények, felhívások, képeslapok és nagyszámú térképmelléklet viszi közelebb az olvasóhoz az uradalmi és családi viszonyokat. Valószínűleg hasonló szándékkal került be a kiadvány függelékébe egy a korábbinál részletesebb családfa és uradalmi idővonal, különféle épülettervjazok és a Csekonics-birtok gazdasági vasútvonalának rajza.

A magyarcsernyei születésű Szilágyi Mária szerzőtársával, Anica Draganićtyal *Csekonics örökség* címmel egy 2013-as kiállítással (amelyhez egy szerb-magyar katalógus készült) kezdte meg a zsombolyai uradalom mibenlétét feltáró nagyszabású kutatómunkáját. 2014-ben a Művelődési és Tájékoztatási Titkárság támogatásával megjelent az *Elfeledett örökség = Zaboravljeno nasleđe*, 2016-ban pedig a legfrissebb kutatások eredményei *A zsombolyai uradalom = Domeniul de la Jimbolia = Das Landgut von Hatzfeld* címmel. A vándorkiállítást eddig Szerbcsernyén, Magyarcsernyén, Nagybecskerekén, Újvidéken, Budapesten, Szegeden és Zsombolyán mutatták be. Szeptemberben Enyingre, a másik Csekonics uradalmi birtokra kerül, azt követően pedig Székesfehérvárra.

Nagy valószínűséggel várható a kutatásokban való további elmélyülés, újabb, a témával foglalkozó monográfiák publikálása, hiszen Szilágyi Mária éppen a közelmúltban érkezett haza Londonból, ahol a Csekonics család leszármazottainál vendégeskedett és további adatokat gyűjtött. A nem mindennapi kapcsolatétesítés történetéről a bemutatott kiadvány *Epilógus*ában olvashatunk. Többek között a következőket: „Nagyot néztek volna a Csekonics-ösök, ha látták volna 2015 húsvétvasárnap délelőtt a hétéves, kékszemű Andriskát, amint egy hatalmas száraz bürökszárral a kezében fáradhatatlanul kutat a Csító-kastély helyén nőtt bokrok között, és nagy lelkesedéssel gyűjtöget köveket, cserép- és porce-

lánderabokat, s igen csodálkozik, hogy az a gyönyörű kastély, amit édesanyja mutatott neki a magukkal hozott könyvben, itt állt ebben a gizgazos bozótban. De nem szegi kedvét a nagy szakadék jelen és múlt között. Mire egy óra múlva abbahagyja a keresgélést, zsebei megtelnek „kincsekkel” (271–272).

Kincsekkel, amelyek a Szilágyi – Draganić szerzőpáros könyveihez hasonlóan, egyre teljesebb fényben láttatják régióink elpusztult gazdaságait, dokumentálatlan emberi sorsfordulóit, hidat vernek jelen és múlt szakadéka közé.

Irodalom

Borsos Balázs. 2011. *A magyar népi kultúra régió 1.* Budapest: Mérték Kiadó.

Kósa László – Filep Antal. 1978. *A magyar nép táji-történeti tagolódása.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Papp Árpád. 1997. A Délvidék magyar újratelepítése 1699 és 1945 között. *Létünk* 27 (3–4): 308–331.